

STŘEDOVĚKÉ OSÍDLENÍ V PARDUBIČKÁCH Z POHLEDU ARCHEOLOGIE

Tomáš ČURDA

Výsledky nedávných archeologických výzkumů v Pardubičkách a v kostele svatého Bartoloměje přinesly řadu nových poznatků, které doplňují a částečně pozměňují stávající historii počátku Pardubic. Nález základu opevněného kostela se hřbitovem a stavbami v areálu v Pardubičkách a nové datování vzniku kostela sv. Bartoloměje v Pardubicích vyvolaly polemiku týkající se hlavně polohy a podoby Pardubic, cyriackého kláštera a kostela sv. Bartoloměje ve 13. až 14. století /Ježek 1995, 1996a, 1996b, 1997, Kotyk 1996, Šebek 1994, 1996/. V ní zaznívá údajná historická nepravděpodobnost až absurdnost závěrů vzniklých na základě archeologických zjištění. Celá nově nastíněná problematika je akceptována pouze na úrovni pracovních hypotéz. Tento článek si klade za cíl představením zjištěných skutečností, včetně uvedení stěžejních archeologických situací, přiblížit důvody k lokalizování kláštera cyriaků a kostela sv. Bartoloměje do Pardubiček.

Bádání minulých let

Vedle nejstarších a v člancích často citovaných písemných zmínek o existenci kláštera v Pardubicích¹⁾ máme o klášteře několik zpráv i z poměrně nedávné minulosti. Jedná se o tři pamětníky, kteří popisují své názory a postřehy o umístění kláštera v Pardubičkách.²⁾

1) Listina papeže Bonifáce VIII z r. 1295, darovací listina Arnošta z Hostýně z r. 1332, soupisy církevních objektů pro biskupství v Litomyšli z let 1349 - 51, Husitská kronika Vavřince z Březové ad.

2) Pardubičky, původním jménem Pardubice /psány též jako Pordobic, Porduwitz, Pordubicz, Pordubycz, Porduwicz, Pordawicz ap./ jsou z důvodu odlišení od „Nového Města Pardubic“, vzniklého v druhé čtvrtině 14. století, nazývány nejprve podle dočasných vlastníků, cyriaků, jako „Pardubice Mníchové“, později zdrobněle „Pardubičky“. K r. 1483 je například název Pardubičky uveden v nápisu na současném nejstarším zvonu zavěšeném ve zvonici na hřbitově v Pardubičkách. (Lüssner 1857, s.232).

Prvním z nich je Moritz Lüssner, člen Archeologického sboru Musea království Českého a dopisovatel Památek archeologických. Ten píše v r. 1857 o klášterišti v Pardubičkách: ...*“Klášterní stavení stávalo mezi kostelem a vysokým, příkře dolů se spouštějícím břehem Chrudimky. Tento prostor tvoří s menší částí hřbitov, s větší ale obecní pastviště, a z mnoha hrbů a dolíkův, potom z ohrazení toho místa, které jako nějaký val vypadá, můžeme dobře souditi o někdejší znamenité rozlehlosti klášterských stavení...”* (Lüssner 1857, s.232).³⁾

Podobně se zmiňuje o tomto místě F.K. Rosůlek (F.K. Rosůlek 1909-26, s.575), který zde navíc uvádí odhalené základové zdivo klášterního objektu ve sklípku čp.12.⁴⁾

Kronikář obce Pardubiček, Jan Semonský, lokalizuje původní ves do míst současné návse a vlastní objekt kláštera severně od kostela sv. Jiljí (Semonský 1940, s.25).

K zřejmě dosud nepříliš známým aktivitám ing. Bózi Dvořáka náleží jeho činnost archeologická, uskutečňovaná mimo jiné též v kostele sv. Jiljí v Pardubičkách.⁵⁾ Zde v roce 1943 zajišťoval odvodnění obvodových zdí kostela formou drenáže. Během obnažování základu kostela si zaznamenal nákres presbytáře půdorysně i v profilu. Z jeho poznámek se dovídáme, že presbytář je vystavěn na půlkruhovitém základu z lomového, dobře lícovaného zdiva.⁶⁾

Během činnosti B. Dvořáka související s úpravami kostela sv. Jiljí došlo k dalšímu, ještě podstatnějšímu zjištění. Na základě výpovědi pana Svatoně z Pardubiček, který v kostele ministroval a dlouhá léta jej navštěvoval, bylo komisionálně zaznamenáno rozmístění, poloha a materiál čtyř kamenů

3) Opevnění příkopem je archeologicky doloženo, val se nedochoval. Část vnějšího obvodu opevnění se promítá i do současné katastrální mapy tvarem parcely ppč.25.

4) Jednalo se o základ kostela překrytého částečně domem čp.12, zjištěného archeologickým výzkumem v roce 1993.

5) B. Dvořák /1891-1953/ se podílel jako architekt na opravách a rekonstrukcích řady historických objektů. Zde uvedené informace pocházejí z jeho pracovních poznámek a korespondence, které jsou nyní majetkem paní Marie Macháčkové, vnučky B.D.

6) Obdobně je utvářen základ presbytáře kostela sv. Bartoloměje v Pardubičkách (viz Ježek 1996b). Hloubka k základové spáře je 100 cm. Vlastní nasedající zdivo polygonálního závěru je tvořeno hladce opracovanými kvádry o výšce 45 - 50cm. Základ sakristie je zhotoven z lomového kamene a cihel a ledabylo lícován (Dvořák, zápis č.44 z 14/XII 1943).

- náhrobních desek, umístěných do r. 1894 v dlažbě kostela /obr.XVII/.⁷⁾ Dvě z nich na plánu upozorňují hned na první pohled svou nerituální polohou /v ose S-J/ na druhotné uložení. Jedním z těchto kamenů je náhrobník ze slezského mramoru s nápisem ARNESTI /přisuzovaný Arnoštu z Hostýně/, druhým je mramorový kámen použitý podle Dvořáka na stůl oltářní (Dvořák, pozn. č.27 z 21.7.1943). Při porovnání s již citovaným článkem M. Lüssnera (Lüssner 1857, s. 231-232) zde dochází, a nejen co se týče polohy, k určitým nesrovnalostem. Lüssner situuje v r. 1857 náhrobník s nápisem Arnesti před stupeň presbytáře, bohužel již neuvádí, zda je jeho poloha posuzována při pohledu z lodi či z presbytáře. Dvořák, pro časově přesně nevyomezené údobí končící r. 1894, zaznamenává jeho umístění v jižní části presbytáře. Lüssner považuje již v r. 1857 kámen z mramoru, označený Dvořákem jako původní náhrobník použitý až později na stůl oltářní, za starou oltářní desku. Také opukový náhrobek se zbytkem rytiny shledává Lüssner pod lavicemi v kostelní lodi, zatímco Dvořák v severní polovině presbytáře. Z těchto rozdílů můžeme usuzovat, že některé kameny /1 až 3/ během druhé poloviny 19. století změnily svou polohu. Důvody tohoto přesunu v rámci interiéru kostela si můžeme jen domýšlet. Možná to byla snaha o jejich lepší uchování v šetrnější poloze, spíše však zvědavost a touha odhalit neznámé hroby, především hrob otce slavného arcibiskupa. K jeho nalezení však s největší pravděpodobností nedošlo.

Hledání hrobu Arnošta z Hostýně v kostele sv. Jiljí bylo další významnou aktivitou B. Dvořáka, jak se dočítáme v jeho poznámkách z let 1941-1942. Konkrétním výsledkem této neúspěšné snahy byla sonda o velikosti 1m², vyhloubená v kostelní lodi před presbytářem, naproti hlavnímu oltáři.⁸⁾ Pod stavebním rumem se nacházel jemný písek, v hloubce 1m byl nalezen zbytek

7) Originál nákrese polohy desek je uložen v SA Pce /č. XIII/271, dar Fr. Růžičky, rozm. 40x22cm/. O rozmístění kamenů píše B. Dvořák v poznámce č.27 z 21.VII. 1943. Text doplňuje náčrtek rukou, který je obdobou vyobrazeného plánu. Kameny byly, z důvodu položení cementové dlažby v r. 1895 firmou Kerhart & Tachecí, vyzvednuty a upevněny z vnější strany na zdi pardubičské zvonice (Dvořák, pozn. č.52, z 8.-25.9.1942). V rámci přestavby zvonice v osmdesátých letech dvacátého století byly náhrobníky přemístěny do pardubičského muzea, kde jsou uloženy dodnes. Z důvodu jednodušší identifikace jednotlivých kamenů používám v tomto článku jejich označení dle materiálu uvedeného B. Dvořákem na obr.č.XVII, aniž bych je nechal mineralogicky verifikovat.

8) Tedy v místě uváděném jako poloha náhrobku M. Lüssnerem v r. 1857, za předpokladu, že popisoval náhrobky při pohledu z lodi.

kožené boty. Hlubší sondování bylo uskutečněno již pouze tyčí, která po 30cm narazila na překážku.⁹⁾

Náhodné nálezy a výzkum v letech 1973 a 1975

Mezi náhodné nálezy získané ze současného hřbitova patří fragmenty keramiky pocházející z počátku 13. století /obr.VI:1/. Ty byly získány

9) Zpráva Památkového úřadu v Praze od dopisovatele pro politický okres Pardubice, č.j.47/1942, podepsán Emil Kolář - aktuárský adjunkt, vyřízeno pod č.j.1593/42. Dále k této otázce již pouze pro upřesnění: Polohu a podobu náhrobníků ze sv. Jiljí zaznamenávají tedy v první řadě Lüssner a Dvořák, dále Diviš, problematikou se zabývají Semonský, Melicharová-Vinař, Kotyk a Šebek. V novinách „Štít“ je zmínka o V.Divišovi, který přisuzuje na základu pověsti mohutnou náhrobní desku z hlazené načervenalé žuly [Dvořák - slivenecký mramor] manželce Arnošta z Hostýně (Štít 19.9.1929). Semonský (1940, s.27-28) Lüssnera a Divíše opakuje, identifikaci jednotlivých kamenů svým výkladem zpočátku trochu komplikuje - mluví o čtyřech kamenech, ale popisuje tři. S Dvořákem se dále Semonský rozchází v datu vyjmutí kamenů z podlahy kostela sv. Jiljí [1905:1894]. Nelze, i když čistě hypoteticky, ani vyloučit příslušnost červené, rozlomené desky ze sliveneckého mramoru k hrobu Arnošta z Hostýně a bílou desku ze slezského mramoru s nápisem „ARNESTI“ k hrobu jeho manželky. Snahy podniknuté k rozluštění větší části tohoto nápisu, vedené běžnými dostupnými metodami, nepřinesly zatím žádaný výsledek. Přesto věřím, že za použití vhodné odborné metody by bylo možno přechíst více/.

Lüssner o kamenech doslovně zaznamenává: „...*velmi zohavené náhrobníky, které jak se zdá ještě z částí bývalého kláštera pocházejí.*...“ (Lüssner 1857, s.231). Arnoštovi z Hostýně přisuzuje bílý mramorový kámen /slezský mramor/. Dále Lüssner zmiňuje fragment pískovcového náhrobníku /opuka/ se zbytkem písma a obrazové rytiny, ležícího pod lavicemi v kostelní lodi: „...*nedává se z něj více poznati, než nějaké řasnaté roucho, od něhož malý dvojnásobný kruh jako pouzderko pečeti dolů visí.*...“ a dále „...*Výryté obrysy byly...barvami vyplněny.*...“ (Lüssner 1857, s.232). Vedle se nacházel červený kámen /slivenecký mramor/ rozlomený na dva kusy, „...*na kterém se ...uprostřed štít a dokola kovový nápis nalézal, což ale jak se zdá při zboření kláštera strháno bylo.*...“ (Lüssner 1857, s.232). Na bílém, již zmiňovaném mramorovém „Arnoštově“ náhrobníku čte část nápisu „...NI.ARNESTI.I VIGIA.STI MATHEI..†“. Před stupněm velkého oltáře pak zmiňuje v dlažbě uloženou starou oltářní desku, jejíž „...*čtverhranný otvor ke vložení altare portatile cihelními kusy zadělán jest.*...“ (Lüssner 1857, s.232).

Lüssner a Dvořák uvádějí tedy rozdílný počet popisovaných náhrobníků /3:4/ i jejich rozmístění. Za polohu uváděnou shodně u obou badatelů můžeme považovat nejspíše jen umístění červenavého masivního kamene /slivenecký mramor/, rozlomeného na dva kusy. Také uložení tohoto kamene musela předcházet nějaká, dosti neobratná manipulace. Rozlomení desky mohlo například souviset s jeho transportem do druhotné polohy. Pohyb kamenů a absence hrobů pod nimi podporují úvahu o přemístění náhrobníků do kostela sv. Jiljí, například

v minulosti většinou během hloubení jednotlivých hrobů. Největší koncentrace nálezů se soustředovala západně až jihozápadně od západního průčelí kostela sv. Jiljí (Sommer 1997, s.115).¹⁰⁾

Formu zjišťovacích sondáží měl archeologický výzkum VČM Pardubice uskutečněný v Pardubičkách ve dvou sezónách, v r. 1973 a 1975. V prostoru severně od hřbitova, mezi hranou srázu nad Chrudimkou a zahradami rodinných domků, zůstával tehdy nezastavěn podlouhlý pás louky, zbytek původního obecního pastviště. Na ní proběhla v roce 1973 geofyzická měření a navázal vlastní výzkum.¹¹⁾

V záznamech pracovního deníku z roku 1973 jsou uváděny dvě sondy o celkové délce více jak 20m, položené v ose SSZ - JJV. Sondy č.1 dělil v ose V-Z základ zdi, členící jižní část plochy za zdí na prostor bez hrobů a severní prostor na část s hroby.¹²⁾

Sondáže /1-4/ z r.1975 byly situovány severně od předešlých, přibližně ve stejné ose a délce. V sondě č.1 /5x5m/ jsou konstatovány nálezy novověkých i středověkých střepů, hřebíky, úlomky nožů, prejzy a v rohu sondy destruované zdivo. Sonda č.2 /3x2m/ navázala jižním směrem za účelem zjištění směru destruovaného zdiva. Výsledkem bylo odkrytí obdélného základu /150x170cm/ tvořeného drobnými kameny a prejzy v maltě. Cílem sondy č.3 /12,5x2m/ bylo nalezení zdi rovnoběžné se zdí zjištěnou v sondě č.1/1973. Zjištěny byly celkem tři zidky /a, b, c/, z toho základy zidek

z poničeného sousedního kostela. /Kameny a jejich příslušnost, i když třeba dislokované během husitského vítězného plenění, zůstaly v povědomí pamětníků. Byla jen otázka času, než byly znovu uloženy do vysvěcené půdy/.

10) Též severně od kostela, vlevo při vchodu na hřbitov, došlo v září roku 1998 při zvětšování hrobu k nalezení prejzu a vápenných hrudek z písčité vrstvy uložené v hloubce 120 cm. Z výkopu pro elektrický kabel, při vnějším severovýchodním rohu hřbitovní zdi, pocházel nález keramiky datovatelný do 15.století.

11) Výsledky archeologického výzkumu viz Sommer 1977. Stručný přehled o výzkumu byl vypsán z pracovních deníků vedených v r.1973 a 1975 F.Šebkem a z přiložené obrazové dokumentace. (Uloženo v nálezovém archívu odd. archeologie VČM Pce). V této dokumentaci jsou zachyceny, z části v náčrtcích, jednotlivé sondy tak, jak byly průběžně prozkoumávány, ale celková situace zde chybí. Proto byly sondy zakresleny do orientačního plánu archeologické lokality v Pardubičkách /obr. č.XVIII/ podle situačního plánu F.Šebka, zhotoveného r. 1993 z důvodu vymezení polohy sond vůči umístění plánovaného nemocničního pavilonu. Rozměrově /polohově?/ se sondy v tomto zákresu rozcházejí se zmíněnou dokumentací k výzkumu.

12) Průběh zdi, její zalomení a zahloubení základu jsme zachytili v r. 1994. Kromě základu zdi, lidských koster a středověkých a novověkých střepů jsou zde zmiňovány též nálezy prejzů.

„a“ a „c“ probíhaly přibližně v ose V-Z. Ze zídky „a“ byl dochován již jen velmi mělký základ složený z drobných úlomků kamenů a prežů. Ze zídky „b“ byla zachycena část při východním okraji sondy. Jižní okraj sondy č.3 přetínal nejspíše negativ zdi, poměrně ostře ohraničený. Základový vkop byl vyplněn maltou a několika drobnými kameny. Pokračování této zdi západním směrem bylo zjištěno sondou č.4 /3x4m/, umístěnou o 0,5m západněji nad jižní částí sondy č.3. Během její preparace byly získány středověké střepy a zjištěno překrytí jednoho hrobu. Kromě dalších nálezů želez a zlomků keramiky byly v jednotlivých sondách zkoumány lidské kostry uložené v ose V - Z. Z hrobů byly získány bronzové opaskové přezky a jednoduchý bronzový prstýnek. Ve dnu /hl. 30cm/ sondy č.4 se nacházela kúlová jáma o průměru 30cm, obsahující nekovaný hřebík. Z této hloubky pochází též nález mince z r. 1894.

Ohraničený negativ zdi „c“ můžeme, v případě odpovídajícího zaměření, považovat za základ severní zdi lodi kostela /nejmladší fáze/, zkoumaný v roce 1994 v celé délce. Ostatní zidky /a, b/ by byly uloženy severněji. Narušení hrobu zdi „c“ je v této části areálu méně obvyklé, nicméně z chronologického hlediska zcela reálné. Recentní nálezy svědčí o četných terenních zásazích v nedávných dobách. Zvláště nízký stupeň humózních vrstev v západní části plochy signalizuje, že kromě planýrování tu proběhl zřejmě i jejich odvoz.

Archeologický výzkum z let 1973 a 1975 uskutečnil sondáž v poměrně dlouhé horizontální ose S-J. Na základě možností tohoto zjišťovacího výzkumu, limitovaného nejen rozsahem tehdy volné plochy, bylo zkoumané území definováno jako pohřebiště s hroby v několika stupních, s keramikou 13.-14. století, oddělené hřbitovní zdí.

Výzkum v letech 1993-1994 a 1998

Vlastnímu archeologickému výzkumu předcházelo moje náhodné zjištění týkající se dokončovaných zemních prací v Pardubičkách koncem r. 1992 na ploše mezi hřbitovem a základní školou. Jednalo se o planýrovací práce prováděné těžkou mechanizací za účelem přípravy terénu pro výstavbu onkologického pavilonu pardubické nemocnice.¹³⁾

Popis výzkumu a zjištěných objektů byl již v několika periodikách publikován (Čurda 1994a, 1995, 1996). Pouze z důvodu komplexnosti,

13) Po zjištění této skutečnosti byla činnost ohrožující lokalitu ukončena a VČM Pardubice v zápětí doručena žádost nemocnice o provedení archeologického výzkumu. Na ploše zůstal deponovaný hlinitý materiál, jehož odvoz a začištění plochy bylo dohodnuto na květen r. 1993.

pro čtenáře dosud neobeznámené s jeho výsledky, zde ve stručnosti výzkum připomínám.

Záchranný archeologický výzkum probíhal v roce 1993 odkryvem po jednotlivých sektorech, spojení těchto sektorů nakonec vytvořilo rozsáhlou sondu. Položení dalších menších sond v roce 1994 částečně nastínilo rozsah středověké zástavby též v jižní části areálu. V šesti řezech napříč opevňujícím příkopem byl zkoumán jeho průběh, zánikový horizont a chronologie zásepových vrstev. Výzkum v roce 1998 se zaměřil na průzkum jižní části areálu. Navázal na nedokončené sondáže z let předešlých, v řadě případů ověřil či vyvrátil vzniklé předpoklady týkající se především zástavby a prostorového uspořádání areálu. Datování mincemi nalezenými v hrobech zpřesnilo chronologii, zároveň byly odhaleny další nové skutečnosti.¹⁴⁾

První a nejstarší skupinu zjištěných nálezů tvoří vrstvy a objekty, ve kterých se vyskytoval hojný počet zlomků keramiky. Tyto nálezy byly přisouzeny existenci vsi Pardubice. Většina sídlištních nálezů zachovaných in situ pochází ze sondy S1/93 /sektory s_{1,6}/ a z její rozšířené části S1r/98 /sektory s_{1,2}/, a to z míst nepoškozených především pozdějším pohřbíváním, výstavbou i novodobými zásahy.¹⁵⁾

K nejpřekvapivějším nálezům archeologického výzkumu v Pardubičkách patřilo objevení základu kamenného kostela s pravoúhlým, neobvykle dlouhým presbytářem.¹⁶⁾ Během odkrývání jeho základu bylo již na první pohled patrné, že se jedná o několik časově odlišných stavebních fází. Nejstarší část tvoří obdélný půdorys složený bez malty pouze z lomového

14) Jednalo se o poměrně rozsáhlé sondáže, kterými byla prozkoumána plocha o 155m². Do termínu odevzdání tohoto příspěvku nebyl výzkum z r. 1998 v takovém stupni zpracování, aby mohl být současně publikován.

15) Kromě velkého množství zlomků keramiky z 13. století obsahovaly sídlištní objekty a vrstvy také zvířecí kosti, železné předměty a minci, denár Vladislava II. /obr.III:1/, ražený v letech 1140-1158 (Vorel 1997, s.168). /Všechny mince získané archeologickým výzkumem v Pardubičkách určil P. Vorel, numizmatik VČM Pardubice/. Vedle kúlových jamek a jam různých tvarů a velikostí došlo též k odkrytí nístěje pece s kousky bronzoviny /s₄/93/, větší jámy s ohništěm a zbytkem kamenného obložení /s₂/93/ a ke zjištění zbytku malé pece /s₆/93/.

16) Za pozornost jistě stojí, že i další klášterní kostel cyriaků, v Klášterci nad Orlicí, má presbytář obdobné délky. Jedná se o kostel původně zasvěcený P. Marii, prvně zmiňovaný v letech 1279-1290 (Novák 1903, s.170). Tento kostel byl též v roce 1421 zničen husity, k roku 1452 se zřítíla klenba a kostel byl opravován. Je otázkou do jaké míry souvisí až s touto opravou současný polygonální závěr. Po obnově byl kostel zasvěcen Nejsvětější Trojici. Situace umístění bývalého kláštera v „Orličce“, v místech současného hřbitova, má s Pardubičkami řadu dalších analogií.

kamene,¹⁷⁾ orientovaný delší osou na V-Z. Za oboustranným rozšířením v západní části navazuje kombinovaným maltovým zdívkem mladší základ kostelní lodi. Kostel je zpevněn opěrnými pilíři a vnitřním zesílením zdi v rohu jižního rozšíření. Loď je oddělena od presbytáře příčkou. Z vnější strany, při JV rohu lodního rozšíření, je k čedičovému základu přizděn základ zdi směřující ke kostelu kolmo, tedy v ose S-J. K tomuto základu navazuje po několika metrech z východní strany základ budovy obdélného půdorysu, s delšími stranami v ose V-Z, o vnitřním rozměru 7x9m. Mezi SV rohem této budovy a JV opěrným pilířem kostela probíhal základ další zdi a ve směru východním, kolmém k této zdi, opět základ zdi další. Asi o pět metrů jižněji od JZ rohu zmíněné budovy obdélného půdorysu se zeď pravouhle lomí a pokračuje západním směrem. Po čtrnácti metrech se opět pravouhle stáčí směrem jižním. Zde, po devíti metrech, končí zahlobena do hloubky více jak 160 cm. Sondáže uskutečněné v roce 1998 poblíž základu zahlobené zdi nenašly její paralelní pokračování.

V okolí i uvnitř kostela se nacházejí četné hroby. Koncentrace hrobů, skladba hrobové výplně i uložení koster jsou v různých místech zkoumaného areálu odlišné, orientace hlavou k západu je shodná.¹⁸⁾ Z hlediska datace jsou důležité hroby narušené či narušující ostatní objekty, překryté datovanou vrstvou a hroby s chronologicky citlivým datovacím materiálem. Z tohoto hlediska jsou velmi cenné hroby s výskytem mincí.

Ve značné koncentraci se nacházely hroby uložené vně, jižně od kostela. Jednalo se často o etážovité pohřby kopírující jeho jižní základ. Na rozdíl od četného narušení a překrytí hrobů základy mladších zdí, nedošlo v případě čedičového základu ke zjištění jediného narušení hrobu tímto základem. Hrobová výplň většiny těchto hrobů byla kromě materiálu ze sídlištních vrstev doplněna obvykle drobnými zlomky cihel. Tato část představovala původní hřbitov založený k nově vzniklému kostelu. Menší

Kostelů s pravouhlým kněžištěm je z 13. století celá řada, s abnormálně dlouhým kněžištěm je jich však podstatně méně. Jedním z nich je například kostel stojící ve slezské části Polska, v obci Nowy Kosciol /woj. wroclawskie, pow. zlotoryjski/. Jeho vzniku je přisuzována první polovina 13. století, v r.1307 je kostel zmiňován jako „Nova ecclesia“. Kostel byl zasvěcen P. Marii (Swiechowski 1955).

17) Čedič - olivinický nefelinit /limburgit/ (Demek 1965, s.203), jedno z předpokládaných míst těžby se nachází v Pardubicích Hůrkách.

18) Pouze u dvou pozůstatků dětských skeletů uložených mimo areál, až za severní částí opevňujícího příkopu, byla poloha těl v ose S-J. Jednalo se však o hroby zcela poničené skrývkou, jejichž bližší prozkoumání již nebylo možné.

koncentrace hrobů se jeví v západním prostoru plochy a severně od kostela. Zánik hřbitova, či alespoň jeho hlavní části, přinesla nejspíše v průběhu 14. století výstavba zděných objektů.

Poslední velmi početnou skupinu hrobů představují hroby uložené v areálu po zániku kostela a zděných staveb. Tehdy se projevovaly silné tendence být pohřben přímo do bývalého kostela. V zásypu těchto hrobů se často promítá jak nejstarší archeologický materiál, tak ve velké míře zlomky jednotlivých stavebních prvků /čedič, opuka, cihly, dlaždice, prejzy, pískovec, Malta ap./. Mnohé z těchto hrobů narušují hroby starší, naopak v řadě případů nelze u některých určit jejich stáří.¹⁹⁾

Opevňujícím prvkem ohraničujícím valnou část sledované lokality je příkop. Obkružuje areál ve tvaru podkovy, od západu tvořil přirozenou ochranu příkrý sráz nad řekou Chrudimkou.²⁰⁾ Šířka příkopu činí asi 4m, hloubka je okolo 2m. Naše poznatky pocházejí z šesti řezů vedených ve snaze o jeho příčné přetnutí. Vzhledem k neznámému průběhu příkopu vyšly některé řezy poněkud šikmo. Nejstarší materiál datuje počátek příkopu do třináctého století, jeho zánikový horizont je ve století patnáctém.

Vybrané archeologické situace

Plocha v Pardubicích zahrnující část venkovského sídliště a církevní areál prodělala v průběhu let řadu zemních zásahů. Mladší lidské aktivity ničily pozůstatky po starších, během staletí až do dnešní současnosti. Všechny tyto činnosti se promítaly, leckdy velmi nápadně, mnohdy zcela nepozorovatelně, do vzniklých souvrství. Novodobá výstavba a použití těžkých mechanismů při skrývce a několikerém planýrování zde řadu původních vrstev nenávratně zlikvidovaly nebo horizontálně rozptýlily.²¹⁾

Datování jednotlivých vrstev a objektů bylo určováno podle nálezů v nich obsažených, dále podle jejich uložení a vzájemných vztahů. Velmi zjednodušeně lze jednotlivé vrstvy rozdělit do dvou základních skupin. První zahrnuje vrstvu či vrstvy vzniklé před používáním cihel jako

19) Datování hrobů je často velmi problematické. Pokud není v hrobové jámě obsažen průkazný, časově zařaditelný materiál anebo ho nepřekrývá či nenarušuje mladší datovatelná vrstva vzniklá evidentně primárně, pak bývá datace hrobů značně nejistá.

20) Lze počítat s doplněním fortifikace valem, palisádou nebo někde i zdí, výzkumem to však zatím nebylo prokázáno.

21) Během skrývky v roce 1992 došlo místy až k plošnému obnažení sídlištních vrstev. Zde se na sytém černém povrchu nacházely stovky zlomků keramiky z 13. století. O narušení zkoumaného areálu dále viz Čurda 1998.

stavebního materiálu, druhá zachycuje vrstvy s příměsí cihel. Nejstarší, v neporušeném souvrství i nejnižší uložená, zkoumaná vrstva náleží sídlišťi ze 13. století. Obvykle je tvořena velmi tmavou hlínou, bez příměsí cihel, se značnou koncentrací zlomků keramiky, se zvířecími kostmi a občas i železnými předměty. Svým vzhledem je jakoby homogenní, na několika místech však byla v horizontální rovině protnuta šedou popelovitou vrstvičkou. Ve zmíněné vrstvě se nacházejí jednotlivé sídlištní objekty v podobě jam, křivých jamek a dalších terenních nerovností. Velmi četné zlomky nejstarší keramiky se díky pozdějším zemním zásahům, především během vyrovnávání terénu a různými zásepky a splachy, promítly i do mladších vrstev. Zánikový horizont této zkoumané části sídlišťi signalizují úlomky čediče, z kamenů dovezených z lomu a na místě upravovaných pro stavbu kostela, přítomné ve většině sídlištních objektů.²²⁾ Výstavbou kostela, zrušením části sídlišťe a následnými terenními úpravami byl dosavadní charakter tohoto místa zcela změněn.

Kromě dvou nádob /obr. VI:2,3/, několika fragmentů nádob, železných předmětů, zvířecích kostí a velkého množství drobných zlomků keramiky, pocházející ze sídlištní vrstvy též denár Vladislava II. /obr. III:1/. Získanou keramikou z těchto vrstev lze obecně charakterizovat jako hrubé zboží dochované převážně ve zlomcích pocházejících především z hrnců, zásobnic a mís, v menší míře poklic, lahve se téměř nevyskytují. V největším počtu jsou zastoupeny zlomky výdutí, částí okrajů a den je úměrně méně. Keramika je převážně tmavých odstínů šedé a hnědé, redukčně i oxidačně vypálená. Byla zhotovována obtáčením, z hlíny s ostřivem různé makroskopické zrnitosti. Většina keramiky obsahuje zlatavá zrnka slídy, vyskytla se též keramika tuhovaná. Nejčastěji používaným výzdobným prvkem jsou rovnoběžné rýhy horizontálně či šroubovicově vedené po obvodu těla nádoby, dále se vyskytují šikmé vrypy, vseky přerušující obvodové rýhy, větší i menší vpichy, různé vlnice a další prvky uplatňující se též na okrajích nádob. Dna jsou ve střední části otlacena značkami. Profilace okrajů je výrazná, jedná se o okraje zesílené, obvykle šikmé vně, ukončené zaoblením hraněním či ploškou. Rozšířený, protažený okraj bývá často od silně prohnutého hrdla oddělen náznakem okruží. Vedle této poměrně hrubé keramiky se zde vyskytují v malé míře též zlomky jemnější keramiky světlých odstínů, kvalitně vypálené s červeným malováním. Keramiku lze datovat do 13. století, z toho velkou část až do 1. čtvrtiny tohoto století.

22) Čedič se zde bezprostředně vyskytuje jako minerál místním sedimentům cizorodý.

Na výše definované sídlištní vrstvy nasedají vrstvy, pro které je charakteristický především výskyt zlomků cihel, prežů a lecky i dalšího stavebního materiálu. Koncentrace a velikost zlomků cihel a ostatního stavebního materiálu je v různých částech areálu odlišná. Také v těchto vrstvách převažuje všudepřítomný keramický materiál z 13. století. V daleko menším počtu se vyskytují střepy mladší, světlejších odstínů, obvykle s mikroskopickým ostřivem, střepy zhotovované na rychlém rotačním kruhu, kvalitně a tvrdě vypálené a mnohdy glazované. V řadě případů jsou v těchto vrstvách přítomny i nálezy ze současnosti.²³⁾ Velký nepoměr mezi původním výskytem keramiky ze 13. století a keramikou mladší /především ze 14. a počátku 15. století/ byl způsoben rovněž změnou v odlišném využívání plochy /kostel, hřbitov, klášter/ a s tím souvisejícím malým počtem lidí na ní trvale žijících.²⁴⁾ Vrstvy z tohoto období vznikaly, narozdíl od předchozího koncentrovaného sídlení, nyní spíše terenními úpravami, stavebním odpadem a destruovaným stavebním materiálem.

V souvislosti s výskytem zlomků cihel v hrobech datovaných mincemi na počátek 14. století²⁵⁾ a v přizděných základech vnějších opěrných pilířů, můžeme odlišit další stavební etapu kostela. Jedná se o fázi časově prostřední, zařaditelnou do období mezi nejstarší podobou kostela a jeho nejmladší stavební etapu.²⁶⁾ Tato prostřední fáze představuje používání lomového čediče, ale též i cihel. Narušení základové jámy JV pilíře částí laického hřbitova, datovaného mincemi na počátek 14. století, napovídá o možném

23) Někdy je současný zásah zcela nepatrný. Například v černé výplni sídlištního objektu byl vedle zlomků keramiky z počátku 13. století nalezen měděný drátek s izolací z PVC, u hrobu č.35 byla nalezena žulová dlažební kostka, při hrobu č.52 kusy asfaltu z chodníku ap.

24) Otázka lokalizace původního kláštera nebyla dosud objasněna. Byl-li opevněný kostel budován již za přítomnosti cyriaků, je možné, že jejich původní dům ještě nadále nějaký čas existoval, a to např. i v prostoru mimo vznikající areál.

25) Parvi, ražené v letech 1300-1305, z hrobů č. 10/98, 12/98 a výplně hrobu 24/98, viz níže. K časovému zařazení nalezených mincí viz P. Vorel, Nález parvů krále Václava II. v Pardubičkách, Numismatické listy (v tisku).

26) Kostel zřejmě nejprve vznikl a možná i určitou dobu existoval pouze v kamenné podobě či v kombinaci se dřevem. Jedná se o část s čedičovým základem, pozdější presbytář. Během trvání této fáze byl uvnitř pochován muž s brakteátem v ruce /hrob č.2/93/. Západní závěr nebyl pro toto období zjištěn, zřejmě se jednalo o uzavření provizorní z důvodu předpokladu brzkého dostavění kostela. Časově prostřední stavební fáze představuje vedle zmiňovaných opěrných pilířů, přizděných k nejstarší části, především nadzemní dostavbu za použití cihel.

datování zmíněné etapy do tohoto období. Výskyt zlomků cihel v hrobových zásypech neznamená pouze časné použití cihel, ale též použití četné, během dostavby či přestavby nadzemní části kostela. Poslední stavební fáze, zjevně nejrozsáhlejší, se projevuje základy zdi tvořenými z kombinovaného zdiva /opuka, menší kusy čediče, cihel a prejzů/ v maltě. Základy těchto zdí /lodní část kostela a zdi jižně od kostela/ zrušily původní laický hřbitov nebo jeho část, založený již nejspíše k první, tedy nejstarší fázi kostela. Lze se domnívat, že se jednalo o výstavbu nového kláštera cyriaků. Časově můžeme tuto nejmladší etapu řadit do průběhu 14. až počátku 15. století.

V roce 1421 zaniká husitskými vojsky několik východočeských klášterů, včetně cyriackého v Pardubicích, jak lakonicky zmiňuje husitský kronikář: "... A tábořský lid v tom kraji vypálil nebo částečně zničil kláštery Pardub, Podlážice a Sezemice a četné jiné kostely..." (Vavřínek z Březové 1979, s.222).²⁷⁾ Poškození a opuštění kláštera urychlilo jeho rozpadání, pohřbívání do ruin²⁸⁾ a za čas i následná těžba stavebního materiálu započaly éru likvidující stopy let minulých.

Zatímco vrstvy uložené poměrně mělko pod povrchem byly ohrožovány a ničeny jednotlivými zásahy lidské činnosti, zánikový horizont příkopu zůstal v převážné části trasy zachován. Uchovaly se zde informace o jednotlivých historických etapách tohoto místa, představované hmotným materiálem spláchnutým, strženým či záměrně vhozeným do příkopu. Souvrství výplně příkopu zachycují údobí od počátku ztráty jeho funkčnosti až po definitivní zániknutí způsobené dorovnáním na rovinu okolního povrchu terénu.

Pro názornější ilustraci sledovaných vztahů jednotlivých objektů a vrstev směřujících k hledání chronologie vybírám několik stěžejních archeologických situací.

Sídlištní vrstvy narušené hrobovým vkopem s následným uložením těla a zasypáním jsme zachytili v Pardubičkách na několika místech. Většina hrobů v sondě S1/93 a jejím prodloužení S1/98 byla zapuštěna do této vrstvy. Hroby č. 1/93, 2/93, 5/93, 7/93, 25/93 a 10/98 částečně narušovaly starší sídlištní jámy či kulové jamky.

Prvořadou vypovídací hodnotu z hlediska chronologie měl hrob č.2/93 ze sektoru č.1 sondy 1/93. Jednalo se o kosterní pozůstatky mužského

27) Mylně je v doplňující poznámce č.90/4 na str.365 prisuzován klášter minoritům. Další autoři situují do pardubického kláštera tohoto údobí ještě dominikány či dominikánky. Literatura k této otázce viz Čurda 1995, s.12, pozn.č.8.

28) V těchto hrobových zásypech se objevuje především větší koncentrace zlomků cihel a dalšího stavebního materiálu.

jedince položeného na zádech, s horními končetinami spočívajícími podél těla, s brakteátem /1260-1278, obr.IV:1/ sevřeným v pravé dlani.²⁹⁾ Hrob č.2 byl zkoumán ve dvou etapách. V první etapě byla odkryta část stehenních kostí a kosti dlaní a prstů horních končetin. Část od kolen dolů poškodilo založení mladšího hrobu č.5. Odkryv horní části trupu včetně pánve až po lebku probíhal během výzkumu kontrolního bloku. Hrobová jáma měla v západní části půlobloukovitý tvar, její hloubka činila 40 cm. V hrobovém zásypu se promítaly hrubé keramické zlomky /obr.VII:1/ pocházející z černé sídlištní vrstvy, do které byla jáma zahloubena /obr.VII:2/. Kromě obdobných zlomků keramiky obsahoval zásyp též kousky čediče, totožného s materiálem základu kostela. Hrob neobsahoval cihly ani železné hřebíky či kování. Situace okolních vrstev a uložení hrobu je zobrazena na profilu západní stěny sektoru s₁/93 /obr.XIV:1/. Podloží znázorněných vrstev tvoří žlutý písek. Do něho byly různě hluboko jednotlivé vkopy zahloubeny. Jednalo se o černou vrstvu, zčásti přerušenu světlou popelovitou vrstvičkou. Tento sídlištní horizont, s četnými zlomky výše charakterizované keramiky, je z jižní strany přerušen podstatně mladším šikmým vkopem a ze severní strany hrobem č.2. Do horní promíšené hlinitocihlovité vrstvy byly vytlačeny nákladními auty koleje, část z ní byla odstraněna. Jedná se o vrstvu, ve které vedle cihlových a maltových kousků převažují drobné zlomky shodné s keramikou sídlištního horizontu, a kde se vyskytl též střípek glazovaný na vnitřní straně a skleněný tenkostěnný střepek.

Dalšími shledanými archeologickými situacemi je narušení sídlištních vrstev nebo objektů základovými vkopy. K této situaci došlo v řadě případů během výstavby kamenných základů zdi přetnutím dosud neporušeného sídlištního horizontu.

V sektoru č.4/93 jsme např. zaznamenali ve dnu vkopu pro kamenný základ kostela kúlovou jamku, dále v kontrolním bloku mezi s₁ - s₄ pec na slévání bronzů /okraje střepek z pece - obr.VIII:1, hliněný žlab na odtok slitiny nalezený na dně pece - obr.XIII:3/ s výpustí přetnutou výstavbou severní zdi kostela. V severním profilu s₁/93 se nacházel mírně zahloubený sídlištní objekt narušený též zdi kostela. Řez tímto objektem zachycuje obr.XIV:2. Zde do žlutého roslého písku zasahuje nejhluběji černá vrstva tvořící svým dnem jakýsi nepravidelný kruhovitý objekt. Jedná se o vrstvu bohatou na zlomky keramiky z 13. století /obr.VIII:2/. Přibližně od středové části východním směrem se nachází pod sídlištní vrstvou hnědý písek, který

29) Muž ve věkovém stupni matus, celková výška okolo 173 cm. /Antropologický posudek č.1020/Ao 9515 zpracovala P. Stránská z ArÚ ČAV.

je sterilní a který představuje původní podorničí. V místním písčitém prostředí vytváří přirozený přechod humózní vrstvy do světlých písků. V pravém, tedy východním, rohu profilu přerušuje uvedené vrstvy základový vkop zdi kostela. Tato zeď, vedená v ose V-Z, přetíná objekt přibližně v polovině.³⁰⁾ Také v těchto místech byly kameny z valné části zdi odtěženy, obsah základové jámy tvořily druhotné zásypy. Nejmladší zlomky keramiky obsažené ve výplních zásypů jsou různého stáří, většinou je lze datovat do 16.-18. století. Jedná se o tenkostěnné zboží vytáčené na rychle rotujícím kruhu, jemně ostřené, tvrdě vypálené, v odstínech převážně světle hnědé a béžové, s polevou /též neglazované/ okrové až zelené barvy na vnitřní straně nádoby, či celé hnědě glazované, s okraji obvykle jednoduchými, ukončenými zesílením přehnutím vně.

Další skupinou, kde se projevuje vzájemný vztah mladšího narušujícího zásahu do staršího objektu, jsou hroby poškozené či zničené stavebními výkopy hloubenými za účelem položení základů zdi. Hřbitov, jak jsem již naznačil, byl založen ke kostelu vzniklému v druhé polovině třináctého století a fungoval ve sledovaném prostoru zřejmě delší dobu. Ke zrušení /redukování/ hřbitova došlo v období rozsáhlé dostavby kostela a výstavby kláštera.

Překrytí či překopnutí hrobů stavěním zdi jsme zaznamenali na více místech. Příčka uzavírající presbytář částečně překryla hroby č. 30, 34, 38, zesílení zdi vnitřního JV rohu lodního rozšíření překrylo hroby č. 52-55, zeď přizdřená k vnější jižní části tohoto rohu překryla hrob č. 56. V zásypu nad základem této zdi byl nalezen bronzový prsten /obr.IV:8/. Četná poškození základem zdi /obytného objektu?/ vykazují skelety v sondě 5a/94, 5b/94 a v sektoru č.2 sondy 1r/98, poškozené základem zdi k tomuto objektu částečně přilehlým. Narušení koster bylo učiněno velmi šetrně, pouze v rozsahu nezbytném pro položení základových kamenů. Základy zdi se dodnes dochovaly ve velmi torzovitém stavu. Většina jich byla v minulosti rozebrána na znovu použitelný stavební materiál. Zachované základové jámy jsou druhotně vyplněny zásypy s nečetným novověkým keramickým materiálem.

Další skupinou, o které bych se chtěl zmínit, jsou hroby, jejichž zásyp obsahuje některé výrazné či méně obvyklé prvky. Do zásypu většiny hrobů se promítal zlomkový keramický a jiný materiál obsažený doposud ve vrstvách místa zvoleného pro hrob. Díky značnému nepoměru v hojnosti

30) To je způsobeno osou sondy S₁/93, která probíhá přibližně ve směru SSZ-JJV, na rozdíl od východo-západní osy kostela.

výskytu četných zlomků keramiky z 13. století a poměrně vzácnou keramikou ze 14. a počátku 15. století, nelze na nálezech střepů v hrobech zakládat jejich přesné datování. Ideální pro datování hrobů je přítomnost mincí. Kromě zmíněného hrobu s brakteátem se mince dále vyskytly v obou sektorech sondy 1r z r. 1998. V hrobu č.10/98 byla mince /parvus, 1300-1305/ ukryta pod levou dlaní horní končetiny, v hrobu č.12/98 ležela totožná mince pod dlaní pravé končetiny. Třetí stejná mince se vyskytla v hrobovém zásypu při č.24/98 /obr.IV:2/. Z druhého sektoru se na člancích prstů skeletů zničených základovým vkopem dochovaly dva prstény /obr.IV:7, 9/.³¹⁾

Další mince se vyskytly v hrobech zjišťovaných sondou S₁/94 položenou napříč kostelní lodí. Nepříliš výrazné hrobové zásypy zde překrývala, od skrytého povrchu do hloubky 10 cm, vrstva bohatá na zlomky keramiky z 16. století /obr.IX:1/.³²⁾ Pod ní, v hloubce 15cm od povrchu, se našel poblíž hrobu č.67 husitský peníz se lvem a čtyřrázem /dvacátá léta 15. století, obr.IV:4/. Ze zásypu hrobu č.79 pochází brakteátový haléř ražený po r. 1341 /obr.IV:3/. Hrobové výplně v této části areálu byly nečetelné, tvořené světlým pískem působícím dojmem rostlého terénu.³³⁾

V této sondě se v některých hrobech vyskytovaly též podlahové dlaždice a velké kusy cihel /č.72-75, 82/, řada hrobů narušovala hroby starší /obr. II:2/. V hrobu č.75 ležel jedinec zasažený železným hrotem šípů mezi obratle bederní páteře. V hrobu č.80 byly na lebce a horní části hrudníku patrné zbytky čepce s dracounovou výšivkou.³⁴⁾

Při odkryvu hrobu č.5/98 ležel v zásypu železný klíč o délce 9cm /obr.V:4/. V zásypech hrobů č.20-22/93 se nacházel zlomek kostěného hřebenu s kovovým nýtkem /obr.IV:10/. Z dřevěných rakví zbyla železná kování a hřebíky různých tvarů /obr.V:1/. Podlahová dlaždice se vyskytla také v hrobu č.1, umístěna pod mandibulou /s₁/93/.³⁵⁾

Nejvíce stavební destrukce obsahoval hrob č.49 umístěný západně od středu presbytáře. Jednalo se o hrobovou jámu velkých rozměrů, jejíž obsah

31) Jedná se o prstény zhotovené z měďnaté slitiny. Prsten zdobený rytými trojicemi rýh do tvaru kříže má tmavě zelenou patinu, prsten s limožským smaltem černého zbarvení s modrými odlesky má po konzervaci barvu světlé mosazi.

32) Vrstva ve značné délce vyplňovala mělkou prohlubeň. V případě jejího primárního uložení by datovala všechny přítomné hroby jako starší.

33) Zřejmě ještě před výstavbou lodí byly z této části plochy odvezeny svrchní humusové vrstvy.

34) Výšivka byla tvořena zlatou a stříbrnou nití na lněné duši.

35) Kromě zásypů hrobů se zlomky podlahových dlaždic vyskytovaly v různých částech areálu, např. v zásypech jam po rozebrání základů zdi.

byl včetně kostry z valné části vybrán a druhotně vyplněn zbytky cihel, malty, kamenů a také dvěma kusy pískovce. K této hrobové jámě přisedá z jižní strany hrobová jáma č.27, která má totožný zásyp /tvořený světlým pískem s tmavšími proužky/ s dochovaným zbytkem původního zásypu v hrobu č.49. Tento zásyp obsahoval drobné zlomky hrubé keramiky /obr.XI:1/ ze 13. století, úlomky čediče a velmi drobné úlomky cihel. Neúplný skelet bez lebky z hr.č.27 náležel dospělé ženě vysoké asi 160 cm, ve věkovém stupni adultus II - maturus.³⁶⁾

K potvrzení sledované chronologie nám posloužily sondáže vedené snahou o přetnutí opevňujícího příkopu v příčném řezu. Řez příkopem v sektoru č.3 sondy 1/93 byl kopán ručně, ostatních pět vyhloubil bagr. Jednotlivé obsahy lžice bagru byly podle odebírané hloubky kladeny na povrchu selektivně a z nich získaný materiál rozříděn. Vzniklé svislé profily řezů jsme následně ručně rozšiřovali a začištěvali. Očíslování získaly řezy postupně, podle jejich zahlubování do oblouku příkopu, od západu k východu, jihovýchodu a jihu. Pouze druhému řezu v pořadí zůstalo již zavedené označení podle jeho umístění v sektoru č.3 sondy 1/93. Příkop, místy hluboký více jak dva a širší než čtyři metry, byl spodní částí zahlouben do rostlého šedo zeleného jílu, nad kterým byl uložen světlý písek. Střepový materiál v jednotlivých zásypových a splachových vrstvách tvořila keramika z 13. století, jejíž poměr se s ubývající hloubkou měnil ve prospěch mladších střepů. Také zde platilo, že vrstvu datuje nejmladší nález. Nejmladší nálezy od dna příkopu pocházejí z 15. století.

Řez č.1 vznikl s určitými problémy technického rázu a tak nebyl zahlouben až na dno. Kromě zlomků keramiky z 13. století pochází z hloubky 160 cm fragment pokličky s terčovitým úchytem /obr.IX:2/ a malý zlomek nádoby vytáčené na rychle rotujícím kruhu. Celkově zde obsahoval zásyp poměrně málo zlomků keramiky.

Bohatější přehled souvrství zániku příkopu přinesl východní profil řezu umístěného v sektoru č.3/93 /obr.XV:1/. Z vrstev od dna příkopu /hl.180 cm/ až po horní okraj šedého jílu /hl.115 cm/ pocházejí vesměs zlomky hrubší keramiky /obr.X:1/. Pouze tři drobné zlomky z hloubky 160 cm vykazují odlišnost tenkostí stěn a světlým zabarvením povrchu. V hloubce 115 cm se objevuje zlomek neglazovaného kachle, zlomek dna z tvrdě vypálené nádoby se zbytky glazury, páskové ucho se dvěma podélnými rovnoběžnými linkami a zeleně glazovaný okraj /obr.X:2/. Keramiku lze datovat do 15./16.

³⁶⁾ Antropologický posudek č.1020/AO 9514 zpracovala P. Stránská z ArÚ ČAV.

století. Obdobný materiál stejné datace se pak dále vyskytoval v destrukční³⁷⁾ a především v šedočerné vrstvě /obr.X:3/. Tmavší šedý jíl uložený ve střední části příkopu obsahoval kromě kusů cihel zlomky opuky i čediče. V pásu destrukční vrstvy byly izolovaně zapuštěny ostrůvky malty s opukou. Svrchní překrývající vrstva, šedočerná 1, obsahovala zlomky cihel včetně recentních nálezů.

Grafické znázornění západního profilu příkopu v řezu č.2 přináší obr.XV:2. Ze dna bagrovaného příkopu /kromě nejstarších okrajů - obr.XI:2/ pochází zlomek trojnožky o tvrdém výpalu, béžového povrchu, s okrovou polevou na vnitřní straně, dále zlomek tenkostěnné nádoby uvnitř zeleně glazované a střípek s vnitřní okrovou glazurou. Z vrstvy šedočerná 3, z hl. 170 cm, pochází kus strusky. Také vrstva šedočerná 2, umístěná uprostřed příkopu, obsahovala větší množství kusů cihel společně s opukou a čedičem, přepálenými kameny i střepy /obr.XII:1/. Destrukční vrstva a šedočerná 1 obsahovaly větší množství zlomků tvrdé keramiky světlých odstínů, glazovaných na vnitřní straně /obr.XII:2/. Z hloubky 40 cm pochází slezská grešle /Leopold I., 1697, obr.IV:5/.

Na severním profilu řezu č.3 /obr.XVI:1/ vidíme nejhlubší vrstvu, označenou jako tmavší šedohnědá, jílovitého charakteru s oblázky a zlomky cihel. Z této vrstvy od dna příkopu pocházejí zlomky nádob z 13. století /obr.XII:3/, z 15. století, zlomek prejzu a přepálené cihly. Ze stejné hloubky části jižního profilu pochází též několik zlomků keramiky z 15./16. století /obr.XII:4/. Horní část tmavší šedohnědé vrstvy a vrstvu žlutošedou, uloženou nad ní, charakterizují pásy vytvořené ze zlomků cihel. Vrstvy obsahovaly zlomek z 13. století a dva mladší zlomky, z toho jeden na vnitřní straně zeleně glazovaný /obr.XIII:1/. Z hl. 50cm, ze sv. šedožluté vrstvy, pochází několik střepů ze 13. století /obr.XIII:2/. Příkop byl z vrchu překryt jemným vátinovým pískem.

Posledním zobrazeným profilem je jižní strana řezu č.4 /obr.XVI:2/. Z tohoto řezu, stejně jako z řezu příkopem č.5, jsme získali jen malé množství střepového materiálu. Z vrstvy od dna příkopu pocházejí dva okraje zásobnic /obr.XIII:4/ a zlomek cihly. Z hloubky 180 cm, z šedého jílu, jsou dva střepy /obr.XIII:5/, zlomek cihly a hrudka vápenné malty. Přibližně z této hloubky pochází také pískovcový fragment nejspíše soklu, s profilovanou a jemně opracovanou horní a vnější částí, se sešíkmenou a hruběji přitesanou částí vnitřní, přeražený na dva kusy. /Maximální rozměry

³⁷⁾ Destrukční vrstvou je zde nazývána vrstva tvořená převážně zlomky stavebního materiálu.

jsou 55x21x22cm, obr.III:2/.³⁸⁾Světlejší i tm. šedohnědá vrstva obsahovala ve větší koncentraci zlomky cihel, čedič a uhlíky. Při dolním okraji šedočerné vrstvy s uhlíky /hl.130 cm/ ležela další řada větších zlomků cihel.

Profily zasypaného příkopu v řezu č.5 byly zachyceny již v poněkud šikmém úhlu, což bylo způsobeno stáčením příkopu západním směrem. Při dně příkopu, v hloubce 190cm, se vyskytovaly uhlíky, několik kusů cihel, opuky a dva zlomky keramiky /obr.XIII:6/. Stavební materiál, ještě s kusy čediče, se též objevoval i v hloubce 120 - 140 cm.

Nálezy keramiky z 15.-16. století, získané z některých spodních částí příkopu, datují počátek jeho zanikání. Zájem o zasypávání příkopu, po zániku areálu již jako bezúčelné překážky, nebyl zřejmě ve všech jeho částech stejný. Místa používaná jako nové vstupy do areálu byla zasypana asi nejdříve, zbytek příkopu byl vyplňován, vedle eroze a splachů, v určitých intervalech. V místě sondážního řezu č.2 byl například na přelomu 17./18. století příkop hluboký okolo půl metru. Ve všech vrstvách příkopu se v nějaké míře projevuje materiál z areálu. Obvykle v několika hloubkových stupních se vyskytuje zvýšená koncentrace stavebních prvků tvořících v jednotlivých vrstvách řady či shluky za přítomnosti uhlíků, přepálených kamenů a strusky. Předpokládáme-li u příkopu existenci valu jako součásti opevnění, pak získal příkop jistě význačný podíl zasypaného materiálu z tělesa valu.

Shrnující závěr

Na základě zjištěných skutečností můžeme vytvořit pokus o rekonstrukci nejstarší historie této části dnešních Pardubic. Dosud chybějící odpovědi musíme nahradit pouhými teoretickými předpoklady.

Vesnice jménem Pardubice stála někdy okolo přelomu 12./13. století zčásti na území dnešního hřbitova a na ploše severně od něj. Podle rozložení výskytu sídlištního archeologického materiálu měla půdorys intravilánu spíše podlouhlý než kruhovitý.³⁹⁾

38) Další architektonické prvky pocházejí z různých míst plochy. Profilmovaná část pískovcového okenního kříže byla nalezena na povrchu po skrývce, pískovcový kvádř se skosenou hranou byl použit v základech domu čp.12 a dva menší fragmenty z pískovce (část klenebního žebra) se nacházely ve stavebním odpadu vyplňujícím hrobovou jámu č.49.

39) Největší koncentrace materiálu byla přibližně v ose sondy S1 z r. 1993. Při západním okraji plochy bylo nálezů daleko méně, východně od příkopu bylo zjištění negativní.

Chceme-li vysvětlit existenci dvou svatyní,⁴⁰⁾ stojících od sebe ve vzdálenosti padesát metrů, můžeme tak učinit pouze na úrovni hypotetické. Budeme-li předpokládat existenci kaple sv. Jiljí za starší,⁴¹⁾ pak můžeme připustit, že zřejmě k této kapli přišli někdy po roce 1256 cyriakové, aby zde naplňovali svoje poslání. Kaple nemusela za nějaký čas vyhovovat a to nejen kapacitně. Především neodpovídala nově vzniklým požadavkům vyplývajícím z potřeby stavby velkého opevněného kostela. Pro něj bylo v druhé polovině 13. století vybráno strategicky vhodné místo při severním okraji vsi, nedaleko příkrého svahu nad Chrudimkou. Původní architektonický záměr zůstal z nějakých důvodů dočasně nenaplněn, postavena byla a určitou dobu fungovala jen východní polovina kostela. Tu za nějaký čas zpevnily vnější opěrné pilíře, při stavbě se začaly používat cihly.⁴²⁾ Kostel byl zasvěcen sv. Bartoloměji. Plochu okolo kostela opevňoval příkop, nejspíše s valem a palisádou. V okolí nového kostela se začalo pohřbívat. Rozsáhlý hřbitov založený bezprostředně u kostela svědčí o jeho farní působnosti, zatímco kaple sv. Jiljí získala zřejmě filální postavení. V r. 1332 daroval Arnošt z Hostýně řádu cyriaků vesnici Pardubice. V darovací listině se píše o vsi tohoto jména a o řeholnicích žijících v klášteře sv. Bartoloměje v té samé vsi.⁴³⁾ S velkou pravděpodobností lze předpokládat, že v kostele

40) Kaple sv. Jiljí a kostela sv. Bartoloměje, viz ochranné privilegium pro cyriaky z r. 1295.

41) Vybrané patrocinium tomu odpovídá. Její původní rozměry, podoba ani přesná poloha nejsou známy.

42) Stavba kostela mohla probíhat poměrně dlouhodobě či po etapách. V průběhu první etapy výstavby, uskutečňované pouze z lomového kamene, zanikala většina sídlištních objektů. Během či po skončení této nejstarší fáze stavby byl pochován v interiéru kostela muž s brakteátem v dlaní. Po použití cihlového zdiva a zřejmě až po dokončení celé této části kostela, byl okolní terén definitivně upraven.

43) Tento dochovaný latinský text /a v něm mylně překládané příslovce ibidem/ považuji za klíčový k celému nastolenému problému. /A. z Hostýně nedaroval ves Pardubice klášteři cyriaků taktéž v Pardubicích ležícímu, tzn. klášteři ležícímu v dosud neexistujícím městě, 1800m vzdálenému od jmenované vesnice (Šebek 1990a, s.166, pozn.49, 1990b, s.1, 1996, s.54), nýbrž daroval ves Pardubice cyriakům žijícím v klášteře sv. Bartoloměje na tomtéž místě co stojí darovaná ves (Čurda 1997, s.235)/. Po dosazení správného překladu slůvka „ibidem“ se upřesňuje i české čtení listin z roku 1349-1351, zaznamenávajících seznam kostelů a klášterů postoupených královéhradeckým arciděkanstvím biskupství litomyšlskému (viz Šebek 1992, s.49-51, Ježek 1996, s.16, Čurda 1997, s.236). Např. v této souvislosti F. Jelínek v Historii města Litomyšle (1838, s.115), v překladu konfirmační listiny Klementa VI. z r. 1351, odlišuje jako dvě lokality: „... v Pardubicích klášter křížovníkův sv. Cyryáka...“

sv. Bartoloměje byl pochován Arnošt z Hostýně se svou manželkou. Radikální změny v areálu přineslo období, které můžeme zařadit do průběhu 14. století, resp. až první čtvrtiny 15. století. Jedná se o dostavbu lodní části kostela a výstavbu objektů jižně od něj. Touto výstavbou zaniká hřbitov či jeho valná část a mění se opět způsob využití daného prostoru. Pravděpodobně šlo o výstavbu nového kláštera cyriaků.⁴⁴⁾ Rozsah stavby a náklady na její realizaci svědčí o vzestupu majetkové moci řádu.⁴⁵⁾ V dubnu r. 1421 podlehl klášter husitskému útoku. Kanovníci východočeských domů odešli do Polska, kláštery zanikaly (Hledíková 1984, s.221, 231, pozn.101). Načas obnovené pohřbívání směřovalo i do zničeného kostela. Trosky areálu byly postupně odstraňovány jako zdroj stavebního materiálu. Plocha nadále sloužila již pouze k světským účelům.

a „...kostel...v novém městě Pardubicích...“. Podobně i V. Diviš (1917, s.132, pozn.č.2), na základě listin Arnošta z r. 1332 a 1340, zaznamenává: „*Ves Pardubice slula Pardubičky, kde klášter Cyriáků byl. Pardubice se zvaly 1332 i později Nové Město. Arnošt I. daroval s Adličkou chotí svou ves Pardubice klášteru Cyriáků 1332.*“

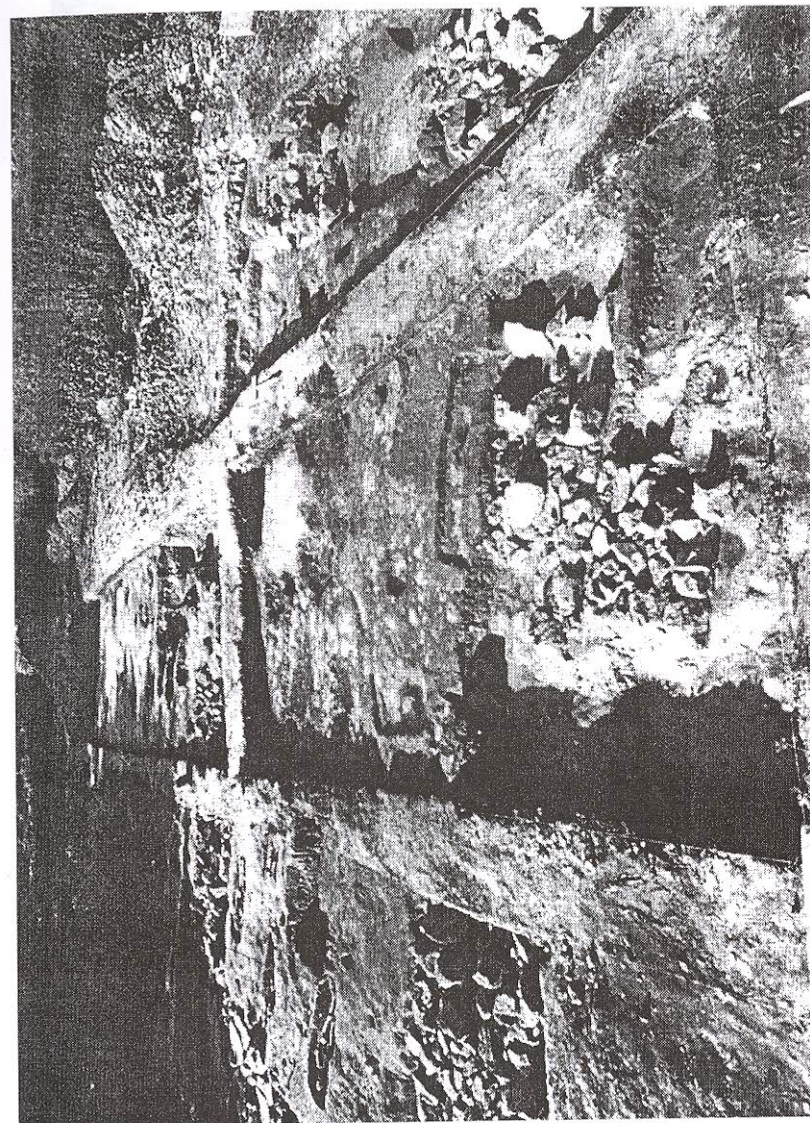
44) Dosavadní klášterní objekt není dosud lokalizován. Mohl stát uvnitř, stejně jako vně areálu. K této otázce lze uvést nález oblázkové dlažby, datované jako starší než počátek 14. století, zjištěné v S₁₁/s₁/98. Tato vrstva obsahovala zbytky pískovce, zlomky cihel či mazanice a též velké množství zvířecích kostí.

45) Donací vesnice, stejně jako eventuálním velkým podílem na dostavbě kostela a výstavbě kláštera, se mohl rod pánů z Pardubic považovat za zakladatele kláštera (viz Šebek 1992, s.55, pozn.27, tamtéž další lit.).

Literatura

- Boháč, Z. 1972 : Patrocinia románských kostelů v Čechách, Historická geografie 8, s.31-52.
- Čurda, T. 1994a : Archeologický výzkum v Pardubičkách, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 20, s.96-100.
- 1994b : Pardubické noviny z 21.12.
- 1995 : Pardubičky a nové výsledky archeologického výzkumu, mim.č. Zpráv Klubu přátel Pardubicka, s.7-13.
- 1996 : Zjištění sakrálního areálu v Pardubičkách, Archaeologia historica 21, s.87-91.
- 1997 : K upřesnění polohy cyriacké kanonie u sv. Bartoloměje, Zprávy KPP, s.233-237.
- 1998 : Nemovitá kulturní památka v Pardubičkách - konec ničení archeologické lokality, Výroční zpráva za rok 1997 Památkového ústavu v Pardubicích, s.120-125.
- Demek, J. 1965 : Geomorfologie českých zemí, Praha.
- Diviš, V. 1917 : Památky Pardubic a okolí, Pardubice.
- 1929 : pro noviny Štít, roč. XXIII, č.38, ze dne 19.9.
- Doubrava, V. 1984 : Kunětická hora a projevy vulkanismu v okolí Pardubic. Zprávy Klubu přátel Pardubicka 3-4, s.56-61.
- 1985 : Z čeho se stavělo v Pardubicích nejdříve? Zprávy KPP 1-2, s.19-20.
- Habovštiak, A. 1985 : Stredoveká dedina na Slovensku, Bratislava.
- Herout, J. 1978 : Slabikář návštěvníků památek, Praha.
- Hledíková, Z. 1984 : Řád křížovníků s červeným srdcem ve středověku, Sborník prací vč. archivů 5, s.209-235.
- Jelínek, F. 1838 : Historie města Litomyšle, Litomyšl.
- Ježek, M. 1995 : Výzkum v Pardubickém chrámu sv. Bartoloměje, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21, s.92-112.
- 1996a : O poloze vsi „Pordobic“, Vč. sborník historický 5, s.15-28.
- 1996b : Příspěvek k poznání průběhu výstavby gotického kostela, Sborník Společnosti přátel starožitností 4, s.147-152.
- 1997 : Poznámka k „poznámkám“, Vč. sborník historický 6, s.121-137.
- Kotyk, J. 1982 : Náhrobníky Arnošta a Adličky ze Staré v Pardubičkách, Zprávy Klubu přátel Pardubicka, s.111-117.
- 1996 : Co přinesl archeologický průzkum u sv. Bartoloměje v Pardubicích, Zprávy Klubu přátel Pardubicka, s.18-20.
- Melicharová, J., Vinař, J. 1948 : Kostel sv. Jiljí v Pardubičkách, Pardubicko, s.48-49.

- Nekuda, R. a V. 1997 : Mstěnice 2, Brno.
- Petráň, J. a kol. 1985 : Dějiny hmotné kultury I-II, Praha.
- Rosůlek, F. K. a kol. 1909-1926 : Pardubicko, Holicko, Přeloučsko III.
- Sakař, J. 1920 : Dějiny Pardubic nad Labem, Pardubice.
- Semonský, J. 1940 : Dějiny filiálního kostela sv. Jiljí v Pardubičkách, Pardubické kostely a památky, s. 18-29.
- Sommer, P. 1977 : Výsledky archeologického výzkumu v Pardubičkách, Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, s.113-117.
- Svátek, J. 1970 : Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, Sborník archivních prací 20, příloha 2.číslo, s.503-624.
- Swiechowski, Z. 1955 : Architektura na Slasku do polowy XIII. wieku, Warszawa.
- Šebek, F. a kol. 1990a : Dějiny Pardubic I, Pardubice.
- 1990b : Listina Arnošta z Hostýně z r. 1332 pro pardubické cyriaky, Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea a Historického klubu - pobočka Pardubice 1-3, s.1-5.
- 1991 : Kostel sv. Václava na Chlumku u Pardubic v listině z roku 1295, Vč. sborník historický 1, s.3-12.
- 1992 : K vývoji farní správy Pardubic v době předhusitské, Vč. sborník historický 2, s.45-56.
- 1994 : Pardubické noviny z 30.8.-2.9.
- 1996 : Poznámky k nejstarším dějinám Pardubic, Vč. sborník historický 5, s.29-56.
- Tichý, J. 1940 : Byly Pardubice založeny či povýšeny?, ČČH 46, s.256-260.
- Vavřínek z Březové, 1979 : Husitská kronika, Praha
- Vlček, P., Sommer, P., Foltýn, D. : Encyklopedie českých klášterů, Praha.
- Vorel, P. 1997 : Brakteát Přemysla Otakara II. jako „obolus mrtvých“ na pohřebišti v Pardubičkách, Muzejní a vlastivědná práce č.3, s.168-169.
- Vorel, P. : Nález parvů krále Václava II. v Pardubičkách, Numismatické listy (v tisku).

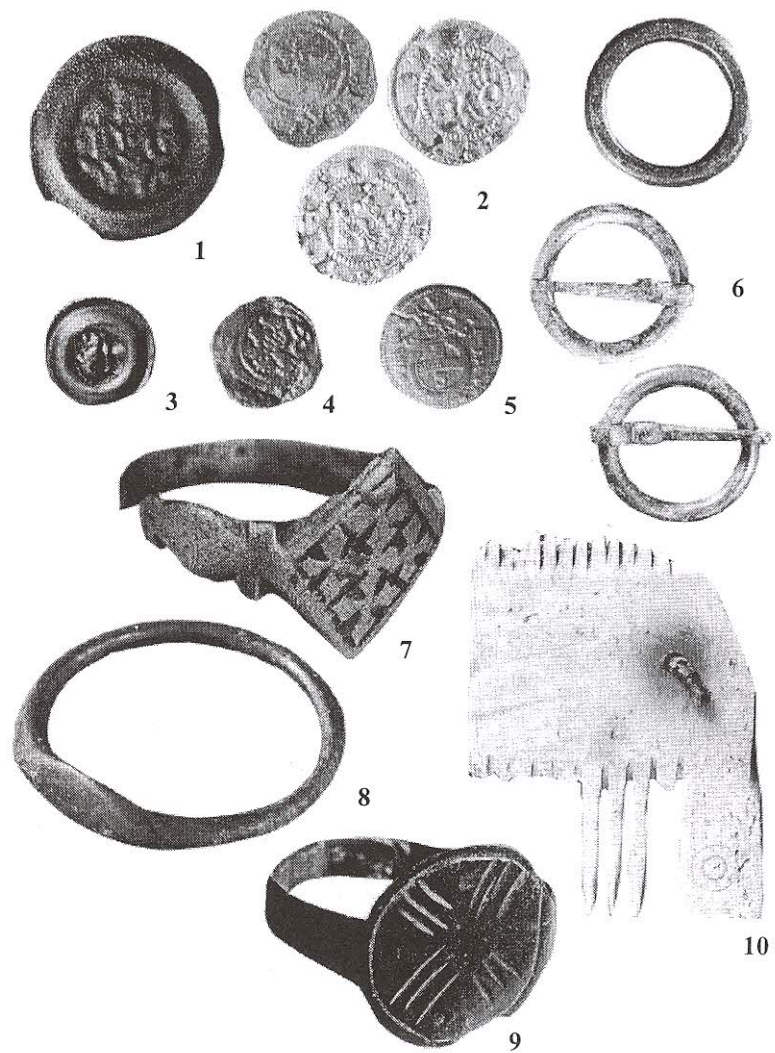
Obr. 1: Sonda S /93 od JIV

Obr. II: 1 - brakreát v hrobu č. 2, 2 - hroby č. 72-74

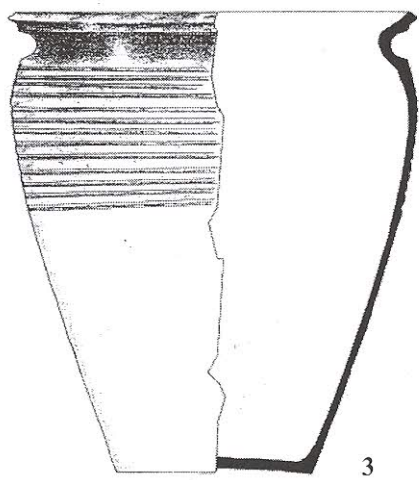
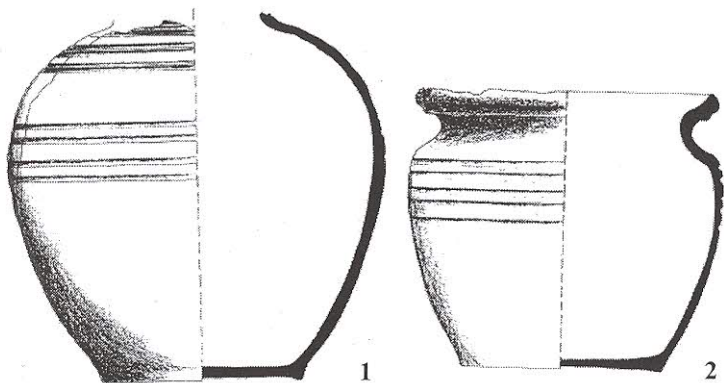
Obr. III: 1 - denár před konzervací, 2 - pískovcový sokl

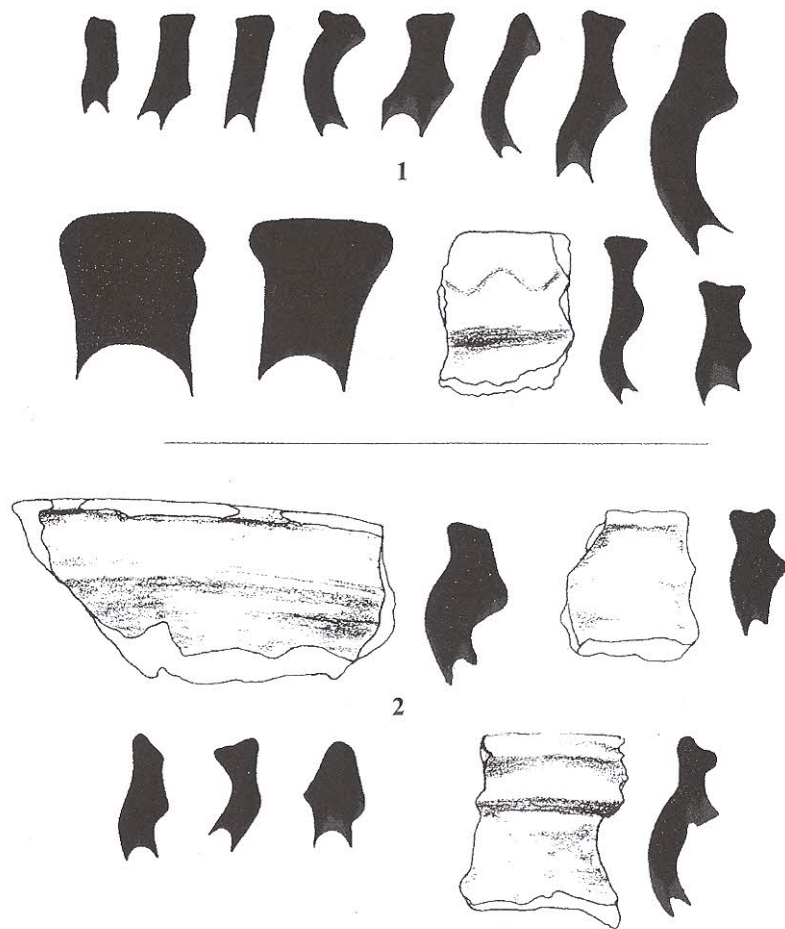
Obr. IV: 1 až 5 - mince, 6 - přezky, kroužek, 7 až 9 prsteny, 10 - zlomek kostěného hřebenu

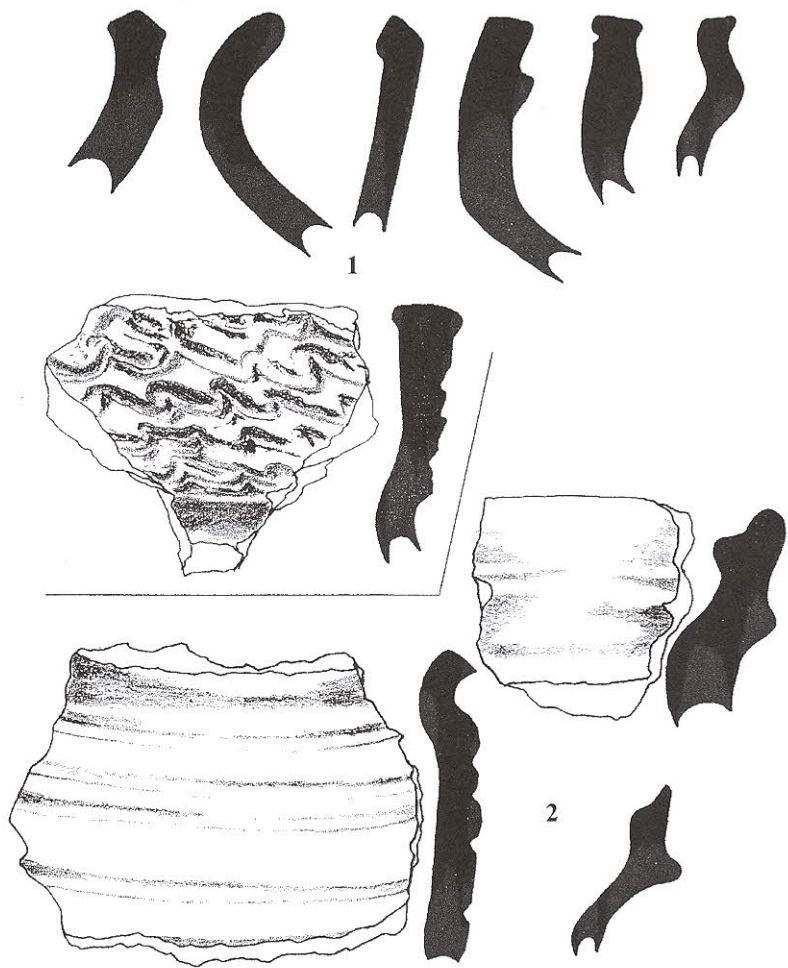
Obr. V: 1 - hřebíky, 2 - čepele, 3 - šídla, 4 - klíč, 5 - šipka s tulejí

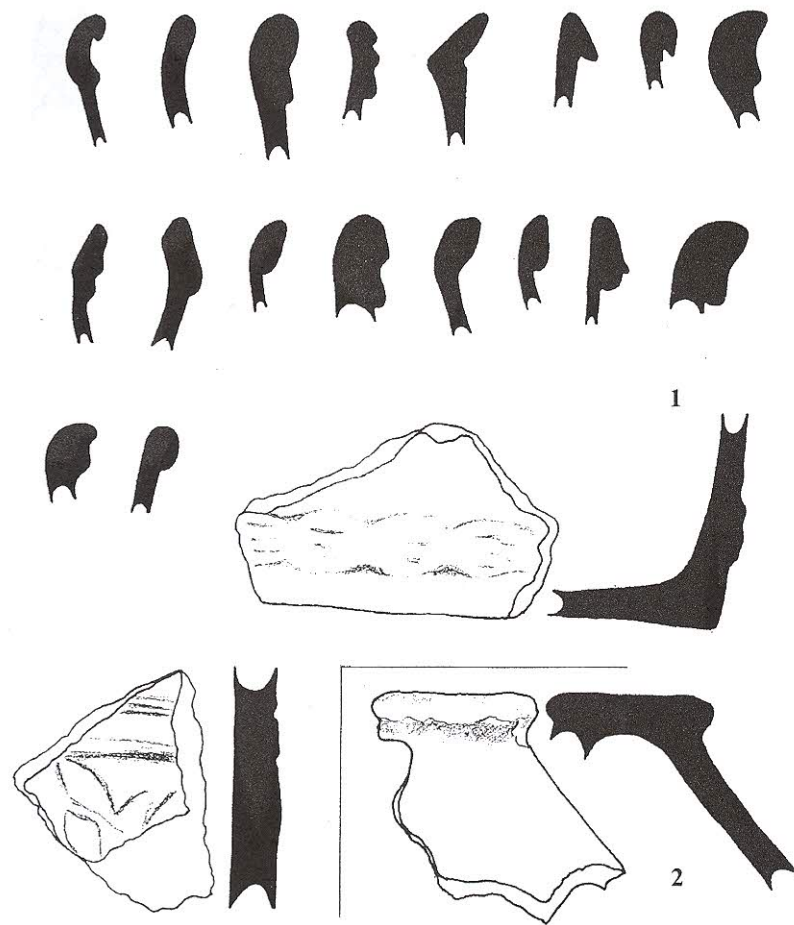
Obr. VI: Sídlištní keramika

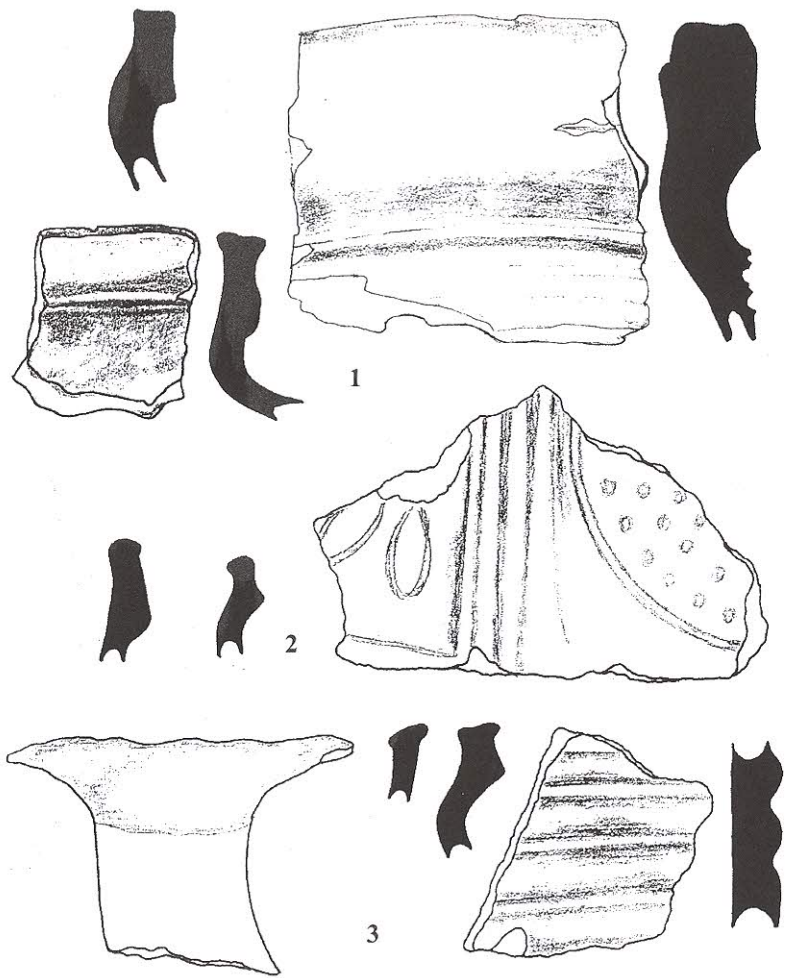
Obr. VII: Zlomky keramiky

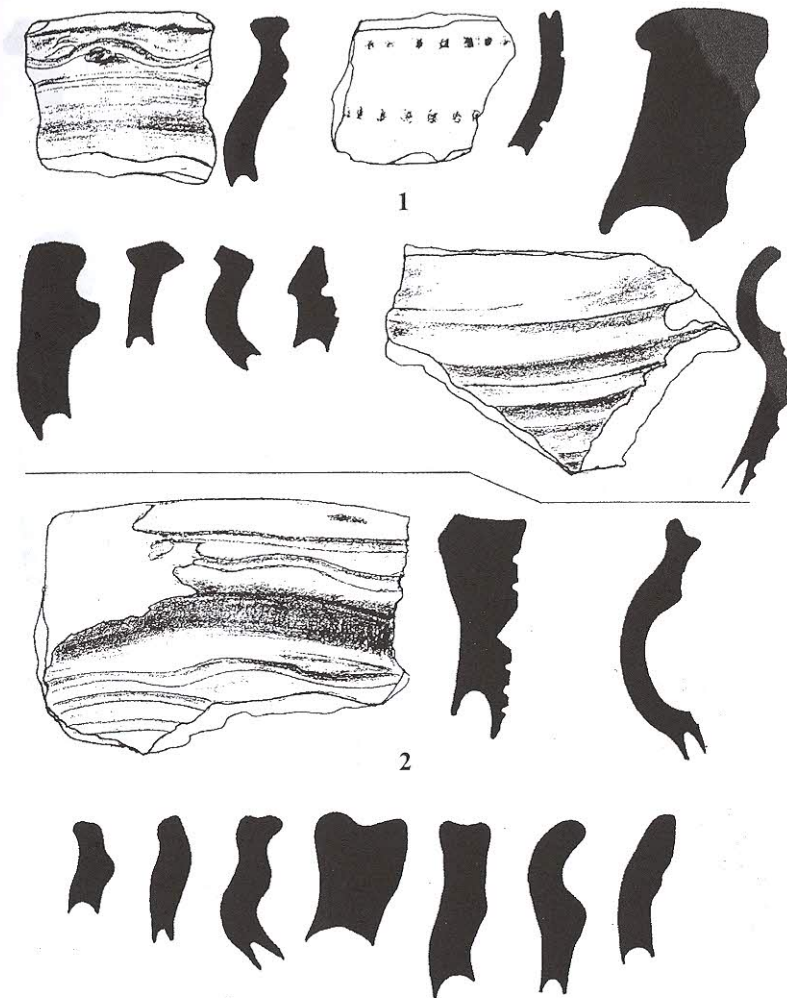
Obr. VIII: Zlomky keramiky

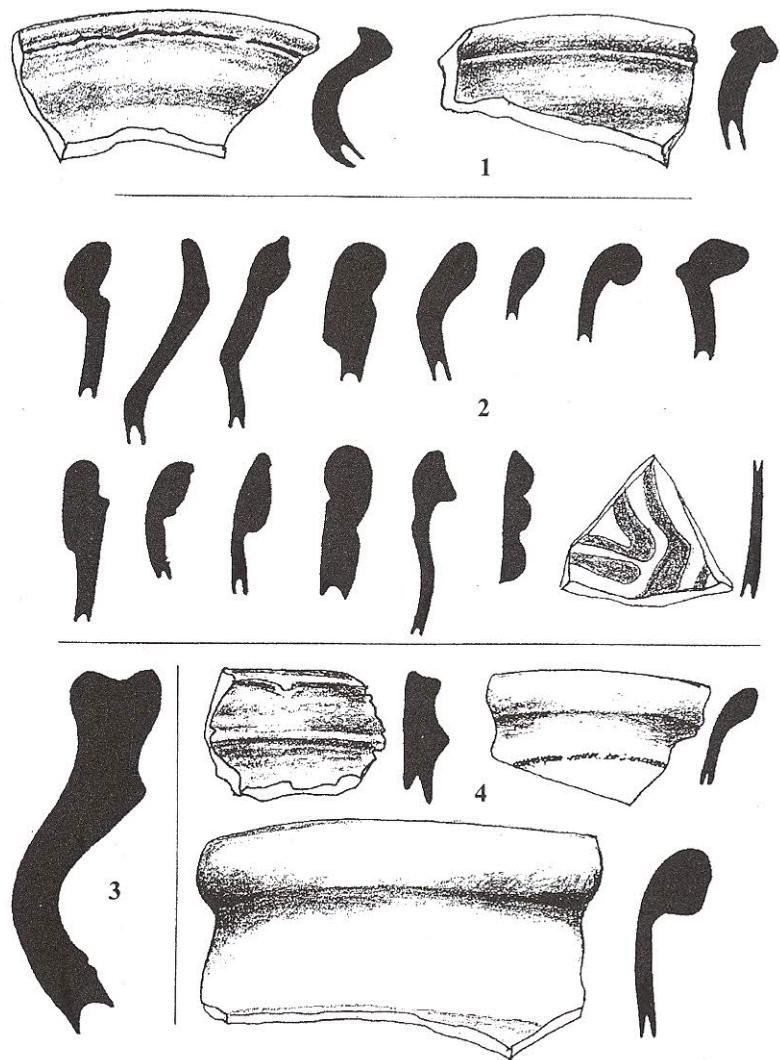
Obr. IX: Zlomky keramiky

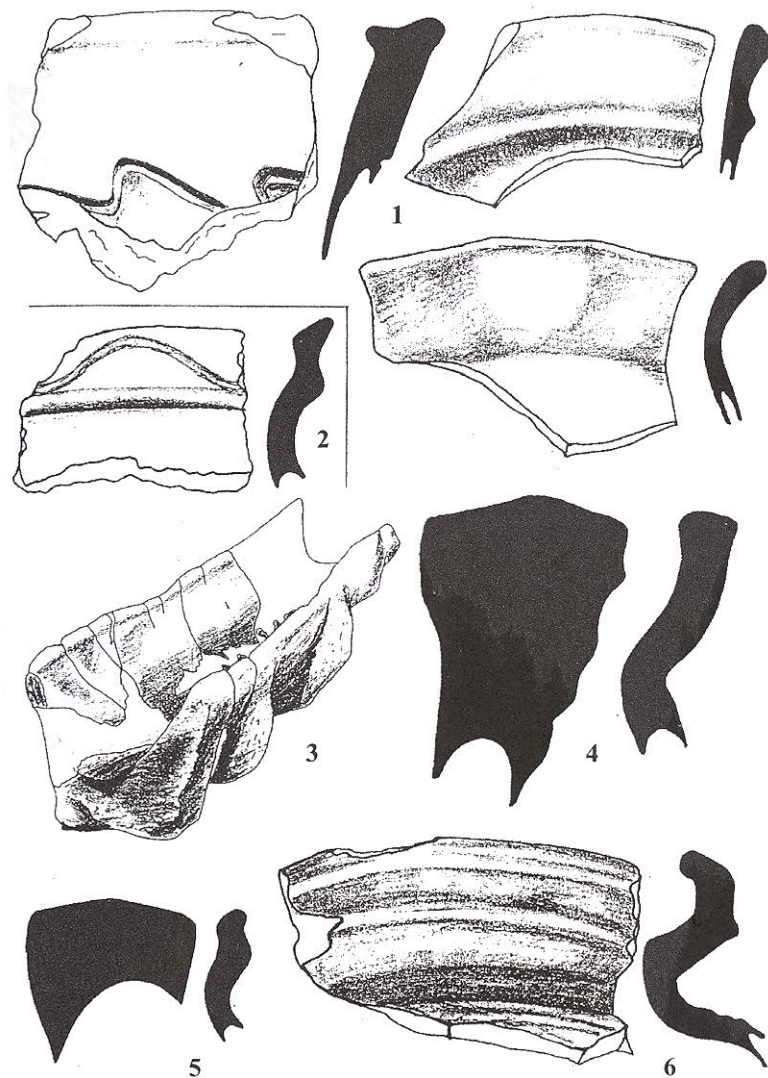
Obr. X: Zlomky keramiky

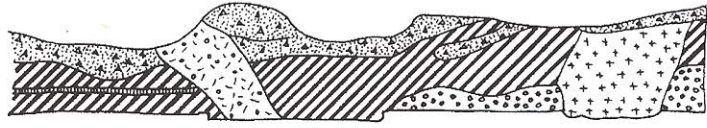
Obr. XI: Zlomky keramiky

Obr. XII: Zlomky keramiky

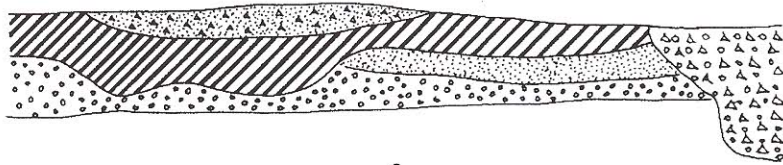

Obr. XIII: Zlomky keramiky, 3 - žlab z pece v s₄/93

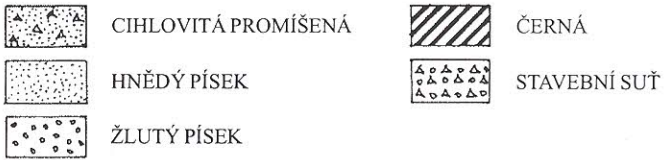
0 10 20 cm

1

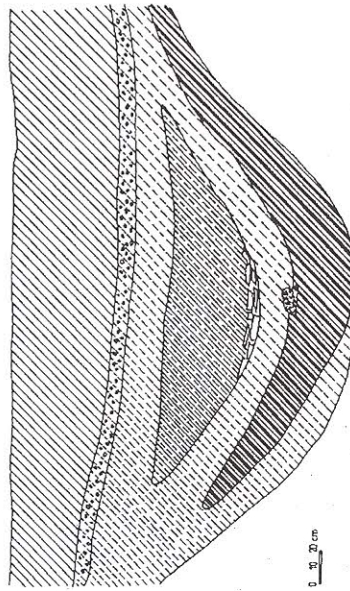

0 10 20 cm

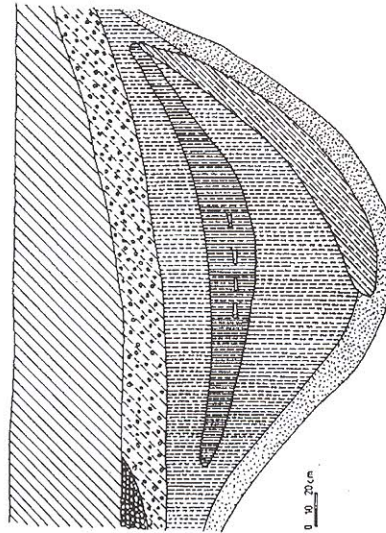
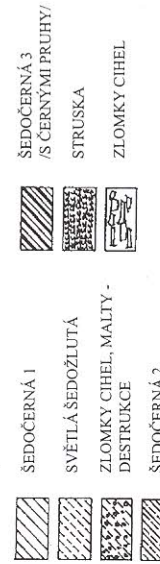
2

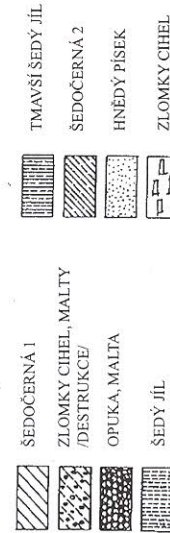
Obr. XIV: Profily v s₁/93

0 10 20 cm

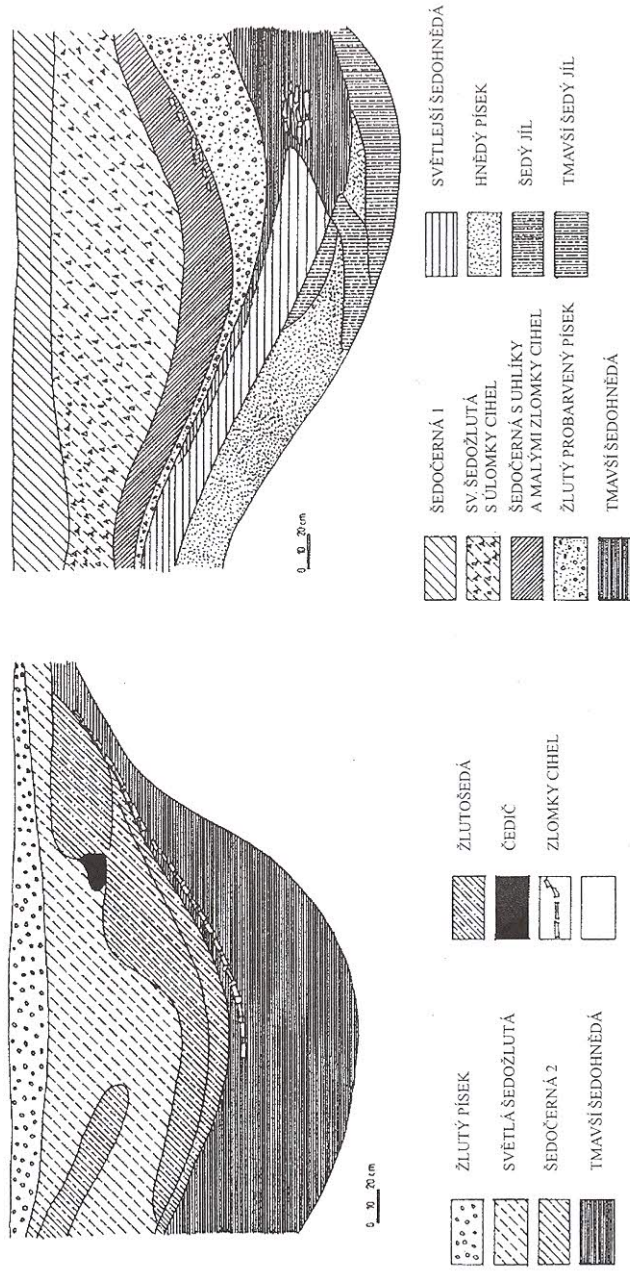

0 10 20 cm

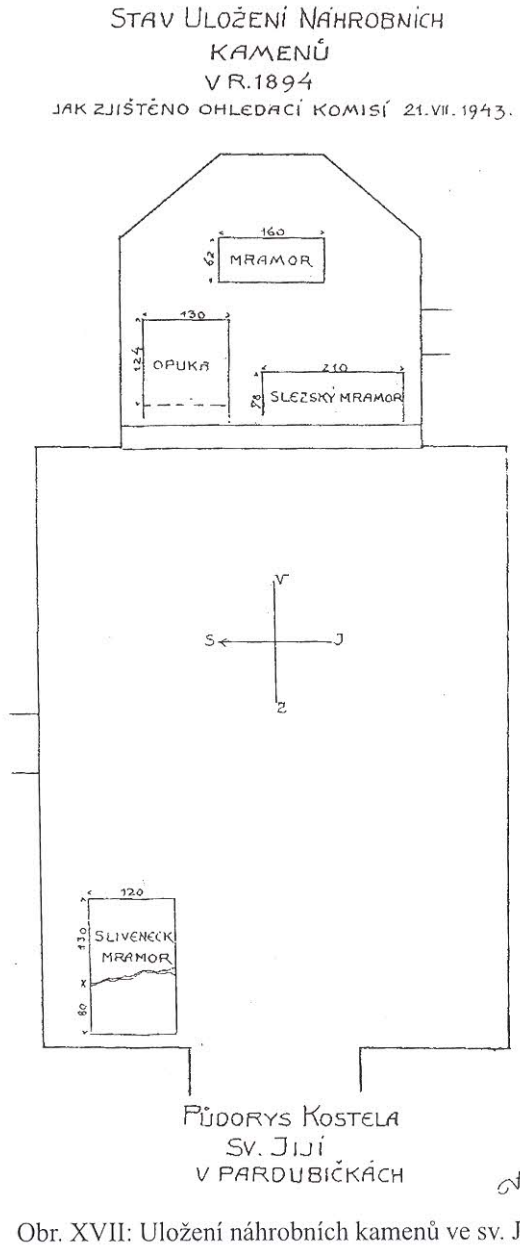
Obr. XV: 1 - řez příkopem v s₃/93

2 - řez č. 2 příkopem

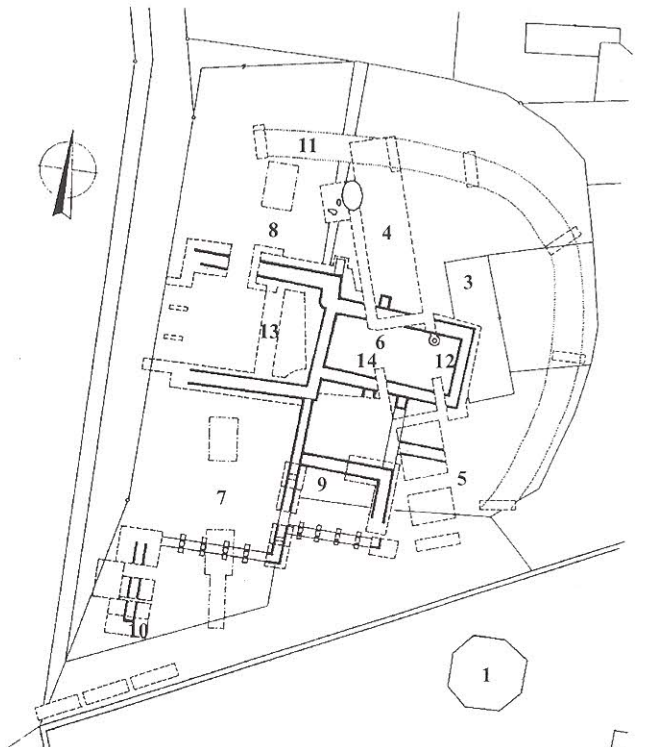

Obr. XVI: 1 - řez č. 3 příkopem

2 - řez č. 4 příkopem

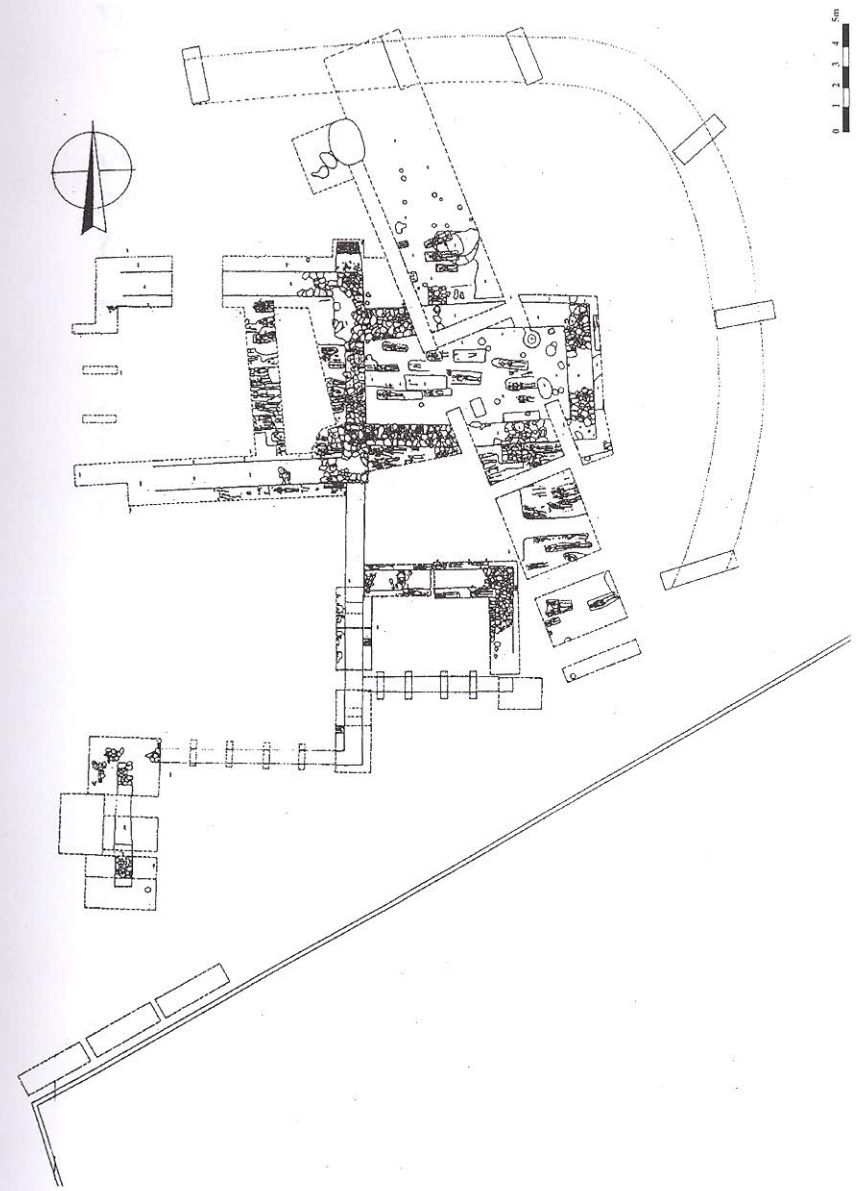
Obr. XVII: Uložení náhrobních kamenů ve sv. Jiljí

- 1 - zvonice
- 2 - kostel sv. Jiljí
- 3 - bývalý dům čp. 12
- 4 - sonda 1/93, dělená dále na 6 sektorů
- 5 - sonda 1r/98, dělená na dva sektory
- 6 - poloha hr. č. 2/93, uvnitř nejstarší části kostela
- 7 - sondáže z r. 1973
- 8 - sondáže z r. 1975
- 9 - základ budovy obdélného půdorysu
- 10 - ukončení zdi zahloubením do 160 cm
- 11 - příkop se sondážními řezy
- 12 - pec na slévání bronzu
- 13 - sonda 1/94 napříč kostelní lodí
- 14 - umístění hrobů č. 27 a 49

vymezení parcel — s —
 jednotlivé sondy a sektory — — — — —
 trasy příkopu, zdi a zdi ověřených

Obr. XVIII: Orientační plánek

Obr. XIX: Plán výzkumu